

KONFLIKTUSOS MAGATARTÁSFORMÁK KIALAKULÁSA

HÓDI SÁNDOR

III.

AZ URALKODÓ, VEZETŐ SZEMÉLYISÉG

Murray uralkodó típusról beszél, Leary vezető, autokrata személyiségről. Végeredményben mindkét esetben ugyanarról a szociális magatartásformáról van szó: a személyi kapcsolatokban megnyilvánuló *főlérendelt* helyzetről.

E típus jellemzését Murray azzal a szellemes megjegyzéssel kezdi, hogy aki uralkodni vágyik mások fölött, annak engedelmeskedni is tudnia kell¹⁶. S ezzel az uralkodni vágyó típus Achilles sarkát máris felfedi.

Az uralkodni vágyó személy legfőbb törekvése, hajtóereje az, hogy környezetét kézben tartsa, ellenőrizze, irányítsa. Ezért minden megnyilatkozásában tekintélyt követelő, hatalmaskodó: ellentmondást nem tűrően utasít, parancsol, rábeszél, számon kér. Önmagát előtérbe helyezve befolyása alá akarja vonni mások viselkedését, rá akarja másokra kényszeríteni saját meggyőződését.

Ahhoz, hogy egy ember ezt a fellépést megengedhesse magának, nem elég belső indítékaira támaszkodnia, vitathatatlan külső támasza is kell hogy legyen

S van is. Az uralkodni vágyó személy ugyanis önnön biztonsága érdekében mélységesen azonosul a társadalom strukturális viszonyait jellemző ideológiával. Magyarán szólva, bizonytalan interperszonális helyzetét a fennálló intézményes viszonyok szabályaival, törvényeivel s egyéb normatíváival kompenzálja. Az uralkodni vágyó személy igazságérzete, másokkal szembeni türelmetlensége abból a meggyőződéséből fakad, hogy a *kurzust*, a szabályt, vagyis az „ésszerű hozzáállást” ő

¹⁶ Pertorini Rezső—Polcz Alaine: *Orvosi pszichológia a gyakorlatban*. Medicina Könyvkiadó. Budapest, 1976.

képviseli. És e meggyőződéséből fakadóan voltaképpen csak azt akarja, hogy mások is elfogadják magukra vonatkozóan azokat a strukturális viszonyokat, amelyek szellemével ő, a vezetésre született személyiség, maradéktalanul azonosult.

Nem véletlen, hogy uralkodni vágyó személy számára a szociális rendszer különböző intézményei és szervezetei jelentik a biztos talajt. Elsősorban a legitim csoportrelációkban fejt ki hatását, ezekben szervez, irányít, uralkodik. A családban éppúgy, mint az üzemben, iskolában vagy társadalmi-politikai szervezetekben. Bárhol van jelen, övé a szó, ő határozza meg az ülés menetét, a tárgyalás jellegét. Kitűnően ért ahhoz, hogy másokat leszereljen. Ezt legtöbbször azzal a taktikával éri el, hogy tilosnak, veszélyesnek, törvénytelennek kiált ki mindent, ami véleményével nem egyezik meg. De önmaga kivételes voltáról annál könnyebb meggyőznie másokat, mivel bátor, határozott fellépésével, a szorongó, cselekvéseikben bizonytalan emberek számára egyfajta biztonságot nyújt. S ebben a biztonságnyújtásban van is valami. Mert az uralkodni vágyó személy valóban mindig „idejében” rámutat valamire. Ő, az, aki elsőként ismeri fel és tolmácsolja a hatalom elvárásait. Aki mindig tisztán látja a „helyes utat”, a „soron levő feladatokat” és az újabb „nagyszerű célokat”.

Amilyen mértékben azonosul az uralkodni vágyó személy a hatalom elvárásaival eszmei, ideológiai síkon, olyan példamutató tud lenni gyakorlati munkájában is. Ha történetesen fizikai munkát végez, feltétlenül ő ért ahhoz legjobban, mindenki mást kioktat. Ha értelmiségi pályát választ, fáradhatatlanul cikkezik, kritizál, vitatkozik. Mindkét minőségében: tanácsokat osztogat, nevetségessé tesz, lejárat másokat.

Az uralkodni vágyó ember, bár beosztottjai részéről nem tűr ellentmondást, feletteseivel szemben meghunyászkodó. E Janus-arcánál fogva hamar megszerzi a hatalom rokonszenvét. Minél elnyomóbb rendszerről van szó, annál nagyobb presztízsrre tehet szert. De demokratikusabb viszonyok közepette sem kell őt féltelnünk. Nemcsak azért, mert az uralmi viszonyok mindenkori nélkülözhetetlen pillérét jelenti ideológiai-lag, hanem mert vezető pozícióba kerülve éberségével, rendszabályaival, lankadatlan munkájával jelentős mértékben hozzájárul az alárendelt intézmény működésének hatékonyságához. Ezért is állnak olyan nagy becsben az ilyen vezetők gyárakban, ipari üzemekben. De mivel az uralkodni vágyó személy lényegi megnyilvánulási formája a tanítás, mivel minden megnyilatkozásával respektust és engedelmisséget vált ki maga iránt, az oktatási intézményekben is nagy tekintélyre tehetnek szert. Még inkább elmondható ez az állam merevebb felépítésű fegyveres testületeiről, amelyekben nemcsak tekintélytisztetlet övezi őket, de jelentős hatalom is lehet a kezükben. A családban viszont, a patriarkális nagycsaládok felbomlásával, megszűnésével — és persze főként a család gazdasági, politikai jelentőségének csökkenésével! — az autokrata ma-

gatartás már kevésbé örvend nagy népszerűségnek. Az uralkodni vágyó személyek számára azonban az igazi terepet, a többség számára kínálkozó érvényesülési lehetőséget az államapparátus bürokratikus intézményei jelentik.

Nem vár azonban feltétlenül minden domináns személyre fényes karrier. És a fényes karrier ellenére, a sikeresnek látszó életutak árnyoldalairól sem feledkezhetünk meg.

Murray a *konfliktusok* kialakulását a dominanciára való törekvés „el-hatalmasodásából” vezeti le. Ha például az uralkodni akarás a személy domináns szükségletévé válik, ennek túlhajzoltság és a magánélet elhanyagolása lesz a következménye. Az ilyen ember házassága előbb vagy utóbb kiég, elunja benne magát a mellőzött feleség. Fordított esetben, ha a domináns személyiség nő, ez többnyire más problémákat szokott felvetni. Probléma abból adódik, ha a domináns személyiségű nő számára nem kínálkozik megfelelő társadalmi mozgástér: ez esetben ugyanis kizárólag a család válik az uralkodási ambíciók kiélésének területévé.

A fokozódó ellenőrzés, szigor, állandó utasítgatás révén a domináns személy — legyen az férfi vagy nő — általában elidegeníti magától családját, gyermekeit. Ha voltak, elpártolnak tőle igazi barátai is. A túlzásba vitt magabiztosság, a tervszerűsége, precizitásra való túlzott törekvés, mások életének túlszervezése az uralkodásra vágyó személyt előbb-utóbb a hatalommal is szembe helyezi. Terhessé válhat ez a túlfeszített „igényesség”: „fent” nagyobb rugalmasságot várnának el tőle, „lent” több emberséget.

Ez az erőt és biztonságot sugárzó személy ritkán van tisztában saját helyzetével. Személyi kapcsolatainak affektív kiégését rendszerint nem veszi észre, vagy „fontosabb elfoglaltságai” miatt nem tulajdonít ennek különösebb jelentőséget. Ezért, ha „bukik”, törvényszerűen magára marad keserűségével.

Bukásáért, kudarcaiért a domináns személy mindig másokat tesz felelőssé. Mások „hálátlanságáról” beszél, vagy magát a rendszert marasztalja el: következetlenséggel és „anarchiával” magyarázza azt, ami vele történt. És tegyük hozzá, nem teljesen alaptalanul érzi magát becsapottnak. Hiszen ő mindenkor „kész pénznek” vette az intézmények szellemét, meggyőződéssel hitte, hogy a társadalmi normák, szabályok, előírások betartásával kárpótolni tudja magát azért a természetes érzelmi közvetlenségért, amit mindig hiányolni kényyszerült. Szocializációja során elhitették vele azt, hogy szeparációs félelme, szeretethiánya, érzelmi magárahagyottsága a formális kapcsolatok szabályaihoz való alkalmazkodás, az elvárásoknak való megfelelés függvénye. Ezért tulajdonított mindig a legitim kapcsolatok társadalmi szabályozórendszerének a ténylegesnél sokkal nagyobb jelentőséget. Ezért próbált meg azonosulni az intézményes viszonyok szellemével. Ezért hitte, hogy ha mindenki mással betartja az emberi érintkezési formákra vonatkozó rendelkezése-

ket, utat találhat másokhoz s megszűnik szorongása, bizonytalansága, elveszettségérzése.

Természetesen, ezek nem tudatos történések. Az uralkodni vágyó személy nincs s elfojtott konfliktusai miatt nem is lehet tisztában magatartásának belső indítékaival, uralomra vágyásának, dominanciaigényének valós okaival. Ezért váratlanak és felettébb tragikusnak éli meg azt, ami végül is bekövetkezik, holott a hatalom kegyvesztésével csak régi megoldatlan konfliktusai kerülnek újra felszínre. Azok a konfliktusok, amelyek egy megoldatlan interperszonális helyzet következményeként szorongása eliminálására, kiszolgáltatottságérzésének kompenzálására kialakították benne dominanciaigényét.

És itt, ezen a ponton, már csak a konverziós mechanizmusok segíthetnek. Uralmi pozícióikat elvesztve a korábban mások érzéseire oly kevéssé tekintettel levő emberek, végső szorultságukban, a segítségre, megértésre, kíméltre szoruló „beteg ember” szerepébe menekülnek. Klinikai manifesztációk szociális magatartásuk kudarcát jelentik.

AZ AGRESSZÍV, SZADISZTIKUS SZEMÉLYISÉG

Az uralkodásra vágyó személyiségtípus szélsőséges megnyilvánulási formája az agresszív, szadisztikus személyiség. Az előző típussal szemben nemcsak interperszonális viszonyaik megoldatlansága feszíti őket, hanem fel nem dolgozott, neutralizálatlan agressziójuk is. Ez az agresszió rendszerint még a gyermekkorban elszenvedett brutális fenytés vagy más, intenzív frusztrációt kiváltó büntetés következménye, amit a viszontagressziót tiltó és kíméletlenül megtorló szülői attitűd sohasem engedett megnyilvánulni, illetve semlegesítődni. Ez a szülői fenytéssel kiváltott s egyszersmind elnyomott, háttérbe szorított agresszió „finomul” át a szocializáció során a feszültség levezetésére módot nyújtó szociális magatartássá, a későbbiek során minden intenzív frusztráció megoldási sémájává.

Az agresszív, szadisztikus személy már nem pusztán uralkodni és vezetni akar, hanem *megalázni és büntetni* is. Ehhez persze ez esetben is „jogalapra”, e fellépést igazoló társadalmi háttérre van szükség. Ezért szegődik az agresszív, szadisztikus személy a „rend”, a „törvény”, végső soron a hatalom védelmébe. Ily módon ugyanis az agresszív fellépéshez megfelelő „jogkörre” téve szert, kíméletlen szigorral csaphat le a törvények és szabályok megszegőire.

Az agresszív, szadisztikus személyiségeket leginkább a másokban szorongást és *bűntudatot provokáló* attitűd jellemzi. Ennek érdekében fellépésükkel — morális eszközökkel és brutális fizikai fenytéssel — eleve félelemteli respektust váltanak ki magukkal szemben alárendeltjeikből. Fellépésüket azonban álnok kettősség jellemzi, mert alapvetően *negatív indulataikat* szociálisan pozitív formába öltöztetik. Gyűlölködők,

de szeretetről beszélnek, áldozatot és tördést emlegetnek, közben megalázzák, megbélyegzik, kiközösítik neveltjeiket.

„A szocializált-szadisztikus személyiség a szabályok és a szankciók humán szimbóluma” — írja erről a típusról találóan Kulcsár Zsuzsanna.¹⁶ Vagyis ez esetben olyan szociális magatartási típusról van szó, ami — bármennyire különösnek tűnjék is ez számunkra — lehetővé teszi az *ellenségeséget* és az *agresszió kiélését* az *önbecsülés*, és a *társadalmi megbecsülés* fenntartása mellett.

Ebből a szociális magatartási típusból verbuválódnak a hatalom pri-békjei, az elnyomó rendszerek hóhérai és szadistái, háborúk rémei és békeidők ámokfutói. De ebbe a típusba tartoznak azok a személyek is, akik hivatásuk ellátása közben mint példátlan szigorról és önfegyelmről tanúságot tevő rendőrök, katonatisztek, börtönőrök, tanárok, papok stb. tűnnek ki társaik közül, ellentmondást nem tűrve számolva fel maguk körül minden elhajlást, engedetlenséget, lazaságot. És végül azokat a személyeket is itt kell megemlítenünk, akik általában radarérzékenységet mutatnak a lázadás, a bűn, az emberi gyengeségek feltárásában, s megszólják, beárulják, lejáratják kiszemelt áldozataikat.

A törvényekkel, tilalmakkal, hatalmi elvárásokkal való szokatlan méretű identifikációjuk következtében az agresszív, szadisztikus személyiségek hajlamosak arra, hogy kicsit mindig „túllőjenek” a célon szankcióikkal. Ha ez feletteseik részéről olykor kínos feszengést is vált ki, rendszerint szemhunyas követi túlkapásaikat, hiszen ha a kívánatosabbnál messzebb is mennek el fegyelmező eljárásaikban, annál nagyobb a rend, a szorongás, a félelem — a respektus az állam bürokratikus intézményeivel és azok tisztségviselőivel szemben.

Ezek az interperszonális kapcsolataikban érzelmileg teljesen elveszett emberek, akiket helyzetükből fakadó konfliktusaik ellenére brutális erőszakkal, fenyegetéssel megfelelőképpen kondicionáltak gyermekkorukban ahhoz, hogy az együttélés szabályait tudomásul vegyék, s hogy szocializált emberhez megfelelően viselkedjenek, ezt a kényszert és elszenvetett sérelmeket később úgy torolják meg, hogy a családi közösségtől kezdve a karhatalmi alakulatokig, az iskolai osztálytól a gyáregységekig rettegsébe tartanak maguk körül mindenkit. Olykor, ha az államalakulat ehhez kellő mértékben bürokratizálódik, a hatalom centralizálása mellett a totalitárius társadalmak tirannusaivá lesznek.

Ha az agresszív, szadisztikus személyiség az uralmi viszonyokból kiszorul, brutális útonállóvá válik. Ezzel kapcsolatban nem felesleges talán megjegyeznünk, hogy a hatalom mindennemű gyakorlatának elvesztése viszonylag ritkán fordul elő, hiszen végső soron mindig ott marad az apa vagy anya társadalmi szerepe, ami a család jellegénél fogva bőséges lehetőséget szolgáltat az agresszív, szadisztikus késztetések kiélésére.

¹⁶ Kulcsár Zsuzsanna: *Személyiség-pszichológia*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1977. 80. old.

Durvább és faragatlanabb kiadásukban az agresszív, szadisztikus személyek erejükkel hengegnek, bokszolnak, verekszenek, vagy csak a brutális fizikai erőszak látványában gyönyörködnek. Műveltebb, csiszoltabb formában a megalázás nagymesterei: kiállhatatlan, áskálódó, öröké elégedetlen emberek, akik ócsárolják házastársukat, gyermekeiket, beosztottaikat; a nőket, a férfiakat, a más színűeket. Gyűlölik az idegeket, a kopaszokat, a kövéreket, a más nyelven beszélőket, a náluknál gazdagabbakat és szegényebbeket. Általában minden apró megkülönböztető jel elegendő ahhoz, hogy féktelen haragra gerjedjenek és kifejezésre juttassák másokkal szembeni gyűlölködésüket.

Ez a bosszúálló, rosszindulatú, könnyen haragra gyúló „természet” összetűzésekre, konfliktusokra bőségesen szolgáltat lehetőséget. Az örökös vádaskodást, gyalázkodást, áskálódást és harcias kitöréseket nem minden közösség hajlamos sokáig elviselni. Ilyenkor összetűzésre kerülhet sor, ám ritkán a közösség egészével. Az agresszív, szadisztikus személy ugyanis amilyen rosszindulatú, olyan számító és ravasz ember is. Mindig úgy szigorú, kegyetlen és megalázó másokkal szemben, hogy agressziója sosem irányul egyidőben az egész csoportra, hanem mindig csak egy-egy áldozatot vesz célba. A csoport többi tagjai ez idő alatt leginkább csitítgatják, de nem ellenségesek vele szemben. Tulajdonképpen respektálják, cinkosaivá lesznek, amíg a sor egyenként rájuk nem kerül. Vagyis a csoport módszeres megmunkáláson megy keresztül. Egyeséges lázadásra már csak azért is ritkán kerülhet sor, mert az agresszív, szadisztikus ember — mint mondtuk — negatív indulatait úgy éli ki, hogy közben nyilvánvaló társadalmi érdekekre és az ezzel kapcsolatos szabálysértésekre hivatkozik. S mivel óhatatlanul minden ember elkövet apróbb mulasztásokat, kisebb-nagyobb szabálysértéseket, az agresszív, szadisztikus személy úgy szereli le a potenciális ellenszegülőt, hogy szorongást és bűntudatot vált ki bennük.

Az ilyen típusú ember, minthogy együttérzésre képtelen, mindig formális dolgokon akad fenn. Számára azonban éppen a formális dolgok jelentik a lényegét: az emberi kapcsolatok sokszínű érzélemvilága helyett az életidegen rendszabályokban érzik igazán otthonos magukat. Az intézményesen szabályozott formális viszonyok szabályainak tiszteletben tartását kérik másokon számon, kegyetlen szigorral csapva le azokra, akiket vágyaik, érzéseik, nemegyszer éppen emberségük kényszerít „bűnre”, „elhajlásra”, „gyengeségre”...

Az agresszív, szadisztikus személyek konfliktusaiból kifolyólag ritkán szomatizálnak. Kóros megnyilvánulási formájuk a bűnözés. Leary szerint zömében pszichopaták.

AZ ENGEDELMES DEPENDENS SZEMÉLYISÉG

Az előző típusokkal szemben az engedelmes, dependens személyiséget az emberi kapcsolatok szintjén alapvetően a konformitás és a *függőség* jellemzi. Onnállótlan, bizonytalan, riadt személyek, akik együttérzést, segítséget, irányítást várnak valakitől. E lelki sajátosságuk folytán mindig függő, passzív helyzetben vannak, sodródnak az eseményekkel, cselekvéseikben másokhoz igazodva.

Murray az engedelmes személyiséget kooperatív, beleegyező, könnyen befolyásolható emberként írja le, aki hajlamos csodálni és magasztalni másokat. Mivel nem tud megenni irányítás nélkül, alapvető motívuma mindig arra irányul, hogy megszerezze, kiérdemlje egy olyan magasabb rendűnek tartott személy pártfogását, akit megbecsülhet, körülrajonghat, s aki ellátja őt ennek ellenében a helyes magatartásra vonatkozó szabályokkal, parancsokkal.

A típusképződés új mozzanatára kell itt felfigyelnünk. Amennyiben az engedelmes, dependens személyiség szociális magatartásformája már nem közvetlenül az érzelmetlen és életidegen intézményes viszonyoknak van alávetve, hanem konkrét személyek magatartásának a függvénye. Az interperszonális helyzet megoldatlan ez esetben is, a konfliktus áthidalásában azonban nem a kapcsolatok formai vonatkozásai: rendeletek, tiltások, szabályok stb. játsszák a döntő szerepet, hanem meghatározott személyek szubjektív befolyása. Persze, a szociális magatartásforma az intézményes viszonyokra épül rá ez esetben is, de meghatározott — általában domináns — személyek közvetítésével.

A társadalmi szabályok elfogadtatása már csak azért sem szokott nehézségekbe ütközni, mert az engedelmes, dependens személyt kisgyermekkorában *fenntartás nélküli* engedelmességre nevelik. Ez a kikényszerített maradéktalan önálávetés mint a konfliktusok elkerülése szempontjából célszerűnek látszó szociális magatartási attitűd rögzül a gyermekben. Ami később azzal a következménnyel jár, hogy a függő helyzetben nevelkedő személy az engedelmességet kívánó szülőktől, nevelőktől nem tud elszakadni. Vagy ha erre mégis sor kerül, pótlásukra új domináns személyeket keres, akik vezetik, irányítják, s további engedelmességre kényszerítik.

A túlzott engedelmességre való hajlamot tulajdonképpen a pozitív érzelmi kapcsolathány, a szeretetínség motiválja. Olyan fokú szükséglet elsenvedéséről van szó, ami feltétlenül kompromisszumra kényszeríti az egyént. Bizonyos fokú önfeladással járó kompromisszumra, melynél fogva az engedelmes, dependens személyek hajlamossá válnak arra, hogy egy életen át hűségesen szolgálják szüleiket, testvéreiket, hozzátartozóikat. Mint ahogy általában, a családi köteléken kívül is arra kényszerülnek, hogy érzelmi pártfogásuk ellenében nagy áldozatokat hozzanak.

Mivel az engedelmes, dependens személyek nemcsak elfogadják, ha-

nem igénylik is, hogy vezessék, irányítsák őket, hogy feladatokat adjanak számukra, általában odaadón végzik munkájukat, és hibátlan teljesítményt kívánnak nyújtani. Főként annak, akit becsülnek, akihez ragaszkodnak. Az osztályban ezért leginkább ők a példamutatóan szorgalmas tanulók, gyáregységekben vagy munkacsoportokban a legjobb dolgozók. Am katonáknak is éppolyan kiválóak, mint amilyen pontos, megbízható hivatalnokok.

S ez még nem minden. Mivel az engedelmes, dependens személyek azon keresztül értékelik magukat, hogy másokat idealizálnak és ezekkel az idealizált személyekkel identifikálódnak, eredményeikért is mindenképp vezetőiknek, eszményképeiknek hálásak. E nagyfokú ragaszkodás és függőség miatt viszont olyan feladatok teljesítésére is vállalkozhatnak, amelyek társadalmi következményeivel nincsenek kellőképp tisztában. Könnyen felülnek a propagandának, és lelkesen tesznek eleget a szuggesztíven előadott kívánságoknak. Vezetőikkel oly mértékben elfogulttá válhatnak, hogy akkor is, amikor a józan ész mást sugallna, rájuk hallgatnak.¹⁷

Leggyakrabban éppen ezzel kapcsolatban kerül sor külső konfliktusokra. Belső konfliktusaik elmélyülése viszont abból fakad, hogy függő helyzetük miatt nem merik agresszív impulzusaitak kifejezésre juttatni. Ennek következtében a felhalmozódó feszültség olykor megmagyarázhatatlannak látszó kitörésekre ragadtatja őket, okatlan makacskodásra, kiszámíthatatlan hangulatingadozásokra. És ezekkel a reakciókkal helyzetüket akaratlanul is elrontják.

Klinikai manifesztációik közül leggyakoribbak a fóbiák. A fóbiák mögött rendszerint áttolt félelem feszül, melynek eredeti tárgya egy lát-szatra tisztelettel övezett közelálló személy. Kivetítve a félelmi, agresszív indulatokat valamely jellegtelen szituációra, tárgyra, tudatos szinten lehetővé válik, hogy továbbra is pozitív emóciókkal lehessen viszonyulni ezeknek az érzéseknek a kiváltójához.

És akárcsak a korábban tárgyalt típusok, az engedelmes, dependens személyek is nagy *ellenállást* mutatnak alapvető konfliktusuknak és szociális magatartásuk motívumainak tisztázásával kapcsolatban.

A MEGALÁZKODÓ, MAZOCHISZTIKUS SZEMÉLYISÉG

A kapcsolathányból és szeretetinségből fakadó túlzott engedelmesség szélsőséges megnyilvánulási formája a megalázkodó, mazochisztikus jellegű személyiség.

Leary szerint a mazochisztikus személyt szerénység és igénytelenség jellemzi, extrém intenzitásban: megalázkodás, önlekiacsinytés, büntuda-

¹⁷ Pertorini Rezső—Polcz Alaine: i. m. 99. old.

tos ön-alárendelődés. Ez a vigasztalan kép pontosan ráillik Murray megalázódó emberére, aki önmagát okolja mindenért, s bűnbánóan vezekel tévedéseiért, hibáiért, olykor el sem követett dolgokért. A megalázódó személy legfőbb jellemzője, hogy „félreáll”, magára vállal mindent, tűri, hogy mások bosszantsák, otromba tréfákat űzenek vele, hogy bántalmazzák kifosszák, elítélik.

E nagyfokú gyámoltalanság és kiszolgáltatottság mögött hatalmasra duzzadt szeretetiség és kapcsolati igény feszül. Csak nagyon elárvult lelkek válnak ilyen esdeklővé, szolgálékűvé, magatehetetlenné. Olyan személyek, akiket nem szeretett soha senki, akik érzelmileg éppoly elhagyottak gyermekkorukban, mint amilyen magányosak, kiszolgáltatottak felnőttkorukban. E nagyfokú érzelmi kiszolgáltatottságukból, magányosságukból fakadóan ezek a személyek nem engedhetnek meg maguknak semmi ellenkezést, semmi további elkülönülést, még csak sértett önérzetet sem, mert mindezzel csak fokoznák amúgy is nehezen elviselhető szeparációs félelmüket.

A megalázódó, mazochisztikus személyiség magatartási motívumának az alapja a *vitálisan igényelt* személyekhez való ragaszkodás. Vitális kapcsolatai, voltaképp saját személye elfogadtatása érdekében az ilyen ember, ha szükséges, vállalja nemcsak a „kezes bárány”, de a „bűnbak” szerepét is. Mert az alanyi kötődéseiben, másokhoz tartozásában végső-kig szorult helyzetben levő személy számára még az el nem követett „bűn” vállalása és az érte járó „vezeklés” is, ha ezt elvárják tőle, olyan kötődési lehetőséget jelent, amelyben még van éltető erő.

A megalázódó, mazochisztikus személyiség azáltal, hogy elfogadja vereségét, hogy tudomásul veszi kifosztottságát, „bűnbak” szerepét, a domináns vagy még inkább az agresszív, szadisztikus személyek könnyű prédájaként kerül be a ún. társadalmi élet vérkeringésébe. A domináns személyek, maguk köré gyűjtve ezeket a kiszolgáltatott és gyámoltalan embereket, kedvükre tobzódhatnak vezetői ambícióik és agresszív késztetéseik kiélezésében. Hiszen e szerencsétlen páriák könnyen felülnek mindenféle hitegetésnek, elhiszik, hogy pártfogójukban barátjukra leltek, s hogy ezek a „barátok” rendszabályaikkal, zaklatásaikkal csak „jót akarnak” nekik. Mint ahogy megfellebbezhetetlen igazságnak tartják azt is, amit választott vezéreik hirdetnek, hogy ti. az a szociális rendszer, melyhez maradéktalanul igazodniuk kell, számukra „védelmet” jelent.

E büntudatos magatartás a könnyű befolyásolás révén könnyen válik szennyes ügyek eszközévé, általában véve azonban többnyire pozitív szociális reakciókban nyilvánul meg. Más szóval, a megalázódó, mazochisztikus személyek nem szociális magatartásuk miatt válnak ki másokból rosszallást, elmarasztalást, lekicsinylést, hanem azért bántják, „fegyelmézik” állandóan őket, mert az agresszív emberek számára van valami kihívó ebben a védtelenségben.

A megalázkodó, mazochisztikus személyiség külső és belső konfliktusainak lehetőségeire aligha szükséges ezek után még kitérnünk. Nyilvánvaló, hogy mivel állandó inzultálás éri őket a környezet részéről, amit sohasem viszonzhatnak agresszióval, örökös konfliktusban vannak a világgal és önmagukkal. Mivel helyzetüknél fogva már csirájában el kell folytaniuk agresszív impulzusaikat, jelentős feszültség marad bennük vissza, ami állandósítja szorongásukat. Kórformájuk a szorongáshoz társuló önvád és a depresszió, ami az úgyszintén jellemző kényszeres bizonytalanság mellett gyakorta vezet öngyilkossági gondolatokhoz vagy utóbb szuicídiumhoz.

A megalázkodó, mazochisztikus személyek önbizalma sohasem elég ahhoz, hogy magukban késztetést érezhetnének helyzetük, konfliktusaik tisztázásához. A realitástól távolodva mindinkább egy „hősi tetteről” ábrándoznak, egy szívszorogatóan nagy áldozatvállalásról, amellyel egyszer s mindenkorra megváltoztathatnák személyi pozíciójukat. A hétköznapi élet azonban ehhez ritkán kínál megfelelő alkalmat. Olykor feljutnak mégis az újságok címlapjára: jobb lehetőség híján éhségsztrájkot vállalnak, felgyújtják magukat. Többnyire azonban kevésbé ilyen látványos, ám nem kevésbé tragikus elmúlásuk.

AZ AUTONÓM VAGY LÁZADÓ-BIZALMATLAN SZEMÉLYISÉG

Az eddig ismertetett típusoktól eltérően, amelyek a dominancia-önalávetés tengelyen poláris elhelyezkedésűek, szöges ellentétei egymásnak, merőben új szociális magatartást képviselnek az ún. autonóm vagy lázadó-bizalmatlan személyek.

Az autonóm vagy lázadó-bizalmatlan személyiség legfőbb jellemzője a konformitás elutasítása, ami szoros összefüggésben áll túlfokozott individualizációs törekvéseivel. A függetlenség mindennél fontosabb számára. Az intézményes viszonyok konvencióival szemben éppoly bizalmatlan, mint amilyen kevésbé hajlamos tekintélytiszteletre, mások követésére.

Az autonóm (Leary) vagy lázadó-bizalmatlan (Murray) személyiség elutasít minden alárendelt helyzetet, mert fél, hogy az önálávetés elszemélytelenedésével jár együtt. A konvenciók, a konformitás, a kooperációs sémák szorongást váltanak ki benne, azonosságtudatát és individualitását érzi általuk veszélyeztetve. Éppen e félelemből fakadóan nem tűr korlátokat, és nem fogad el a maga számára tekintélyeket. A konvenciók, szabályok, normák vagy vezetői utasítás helyett saját impulzusait követi. Agresszióval fogad mindennemű korlátozást, kényszerhelyzetet: a parancs reflexszerűen tiltakozást vált ki benne, a szigorú rendszabályok — lázadást.

E lelki sajátosságainál fogva az autonóm vagy lázadó-bizalmatlan személyiséget rendszerint nehéz természetű embernek tartják ismerősei. Minthogy valóban nehéz is vele együttműködni, hiszen nemcsak a kötelezettségeket érzi béklyónak, de még intim viszonyaiban is legfontosabb gondja „függetlenségének” megőrzése. Érthetően, a munka is nagy terhet jelent számára, kínos kötelezettséget, amit szükségből kényszerül vállalni. Ennek az alapérzésének minduntalan hangot is ad, fájdalva, hogy nem élhet kizárólag saját kedvteléseinek. S mivel minden intézményt törvények, szabályok, konvenciók tartanak fenn, az autonóm vagy lázadó-bizalmatlan személyiség fél a házasságkötéstől is. Amíg lehet, húzza-halogatja a házasságkötést, s ha utóbb más megfontolások alapján mégis rászánja magát erre a lépésre, nyíltan hangoztatva vagy hallgatólagosan, de fenntartja saját „függetlenségét”.

Az autonóm vagy lázadó-bizalmatlan személyiség mindenben a különlegeset keresi, a változatosságot, az újat. E belső nyugtalansága, valamint kötelezettségeinek gyakori elhanyagolása miatt környezetével úgyszólván mindig konfliktusban van. Kezdve a rendszerint „zűrös” iskolaévektől az egyetemi évek kilengéseiig, a családdal való összetűzésektől a munkahelyi beilleszkedési problémákig. Általában az ilyen típusú ember minden kötött társadalmi szerephelyzetben műlhatatlanul konfliktusba keveredik.

Mivel mindig kilóg a sorból, környezete részéről ritkán talál megértésre. Ez a körülmény viszont az autonóm vagy lázadó-bizalmatlan személyiség szkepszisét, mármint a rendszert és az embereket illetően, csak növeli. Így folyamatosan tovább mélyül szociális magatartásának alapkonfliktusa, mindaddig, amíg e magatartásforma nyilvánvaló kudarcaként pesszimista diszfória, vagy deviáns megnyilvánulásokba hajló szkizoidia formájában klinikai jelleget nem ölt.

A konfliktusok csökkentése, elkerülése érdekében a környezettel való nyílt szembehelyezkedés sokszor elmarad. A szociális viselkedés az igazi konform magatartáshoz viszonyítva ilyenkor is csak látszatalkalmazkodás marad. Az autonóm vagy lázadó-bizalmatlan személyiség pusztán kényelmi szempontok miatt vállal szerepeket, szokásokat, hogy e látszatalkalmazkodással takarózva zavartalanul megőrizhesse érzelmi és gondolati szuverenitását.

Eysenck tipológiájában ez a szociális magatartási típus valahol az extravertió és az introvertió közötti sávban helyezkedne el. Abban a sávban, amelyben az ún. „normál övezet” van. Valójában, mint látjuk, konfliktust rejtő magatartás ez is. Az interperszonális helyzet megoldatlanságát — a konfliktus forrását — ez esetben a formális érintkezéseket fenntartó szabályokban és a szabályokat képviselő, megkövetelő emberekben való *megrendült bizalom* jelenti. A gyökerek a gyermekkori családi közösség pszichoszociális ártalmait nyúlnak vissza itt is. Azokig a traumatikus élményekig, amelyek kétségessé tették a gyermek számára a

szocializációs folyamat értékeit, illetve látni engedték a szülők, nevelők — végső soron a szülők és nevelők által képviselt szociális rendszer — által elvárt konform magatartás elszemélytelenítő hatásának veszélyeit.

A elszemélytelenítő viszonyok pusztá negálása, s ezzel kapcsolatban az identifikációtól való óvakodás, az individualitás fokozott féltése azonban az alapkonfliktus megoldásához nem elég. A megoldást azoknak az interperszonális viszonyoknak a megváltoz(tatá)sa jelentené, amelyek az elszemélytelenítő (elidegenedett) életforma áthidaló megoldásaként lehetővé teszik ennek és a többi konfliktus rejtő magatartásnak a létrejöttét. Autonómiájukért, személyi identitásukért küzdve a lázadó-bizalmatlan személyek sem viszik a lényegi kérdések megoldását előre. Akárcsak a többi típus tagjai, társadalmi funkciójuknak megfelelően, megmaradnak a fennálló viszonyok reprodukcióját biztosító szubjektív erők zárt körében.

A SZOCIALIZÁCIÓ ELLENTMONDÁSAI

A konfliktusos magatartásformák számát a típusok árnyalásával, keresztezésével minden bizonnyal tovább lehetne gyarapítanunk. Célunk azonban nem az, hogy újabb gyakorlati alkalmazásra szolgáló tipológiát alkossunk, hanem hogy érzékelhetővé tegyünk néhány lényegesnek tartott összefüggést a típusképződés folyamatából.

Az egyén megoldatlan interperszonális helyzetéből fakadó konfliktusok áthidaló megoldásaként, mint látjuk, minden esetben olyan szociális magatartásformák alakulnak ki, amelyek jelentős különbségeik ellenére megegyeznek abban, hogy érintetlenül hagyják a fennálló társadalmi viszonyokat, mi több: erősítik azokat. Tulajdonképpen nem meglepő, hogy ez így van. Hiszen a típusképződés a személyiség fejlődésének ahhoz az alapfolyamatához kötött, mely révén a társadalom az adott kultúrára jellemző interiorizációs technikákkal mintegy „beprogramozza” az egyén tudatvilágába a rendszer stabilitását és zavartalan reprodukcióját biztosító értéktartalmakat, elvárásokat. E kulturális attitűdjei és egyben szemléleti korlátai miatt az egyén a mindennapi élettevékenysége során felmerülő valós emberi problémáival kapcsolatban nem mutathat rá azok hatalmi és érdekvonatkozásaira. Annál kevésbé engedheti ezt meg magának, mivel az interiorizált értékekhez, elvekhez, szemléletmódhoz való ragaszkodás énonzosságának és személyi folytonosságélményének megőrzését is jelenti egyúttal. A szocializáció eredményeként létrejövő — a fennálló viszonykhoz igazodó — pszichés működés-mód így, rendszerint épp a legfontosabb kérdésekben, a valóság meghamisításával jár együtt. Az életút megszervezésével és a mindennapi konfliktusokkal kapcsolatos döntések ugyanis, nélkülözve a döntésekben szerepet játszó értékek megkérdőjelezésének lehetőségét, legfeljebb attól

válnak „hitelessé”, hogy az egyén, lényének intellektuális és emocionális igazolása érdekében, következetesen ugyanazzal a valóságot meghamisító eljárással él. Ez az az „egyéni jelleg”, amit a modern tipológiák a személyiség titokzatos karakterjegyeként kezelnek.

Ami a szocializációra vonatkozóan általában véve érvényes, az a konfliktusos magatartásmódok esetében sokkal kirívóbb formában van jelen. Abból kifolyólag, hogy a szocializációs folyamatot megzavaró traumatikusság élmények, a megoldatlan interperszonális helyzet, az intenzív szorongás eliminálása érdekében sokkal pregnánsabb kompenzációs magatartást tesznek szükségessé, melynek következményeként a személyiség is végletesen egyoldalúvá válik. A típus tulajdonképpen ezt a végletes egyoldalúságot jelenti, ezért ismerhető fel könnyen. Egyébként, mivel az alapkonfliktusok mellett mindig ezernyi más mozzanat és sajátos körülmény is közrejátszik a szociális magatartás kialakításában, azonos típuson belül is jelentős egyéni különbségek jöhetnek létre.

Az, amit az egyén interperszonális helyzetéből adódóan konfliktusok formájában megél, tulajdonképpen a szociális rendszer kisebb-nagyobb működési zavarának a jelei. Ennélfogva a konfliktusok — Járó Katalin helyes meglátásával élve — a továbbhaladásnak, a fennálló viszonyok fejlesztésének a szükségszerű és megkerülhetetlen állomásait jelentik.¹⁸ Előrelépésre azonban kizárólag csak abban az esetben van esély, ha a konfliktusokat elszenvető személyek szembenéznek a konfliktushoz vezető társadalmi ellentmondásokkal, „ha vállalják a hatalmi és érdekviszonyok feltárásával, megismerésével, valamint az érdekegyeztetésen alapuló megoldások kollektív keresésével járó kockázatot és többletfelelősséget”. Késleltetési képesség, illetve megfelelő szintű frusztrációs tolerancia nélkül ez a vállalkozás elképzelhetetlen. A pszichoszociális ártalmak által sebzett konfliktusos személyek számára így eleve kilátástalan ez a küzdelem. Helyzetükből fakadóan legfájóbb problémájuk megoldására, személyi kapcsolataik átstrukturálására rendszerint sem erejük, sem gyakorlati lehetőségük nincsen.

Ahhoz, hogy az ember konfliktusaival kapcsolatban társadalmilag előrevívó, pszichológiai értelemben kreatív döntéseket hozhasson, hogy képessé váljék személyi viszonyainak átstrukturálására, meg kell hogy szabaduljon a típusra jellemző kategóriáktól, vagyis önmaga intellektuális és érzelmi igazolását szolgáló, ám a valóságot meghamisító, pszichés sztereotípiáitól. Meg kell hogy szabaduljon a *jellemben állandósult* élethelyzettel való *azonosságától*. Csak így érhető el, hogy érzésvilágában, felfogásmódjában, emberi kapcsolataiban *meghaladhatja* korábbi színvonalát és belső értékeinek gyarapítása mellett a társadalmi gyakorlatot tekintve is *minőségileg új viszonyokat* hozhat létre. Ez a folyamat a társadalom

¹⁸ L. Járó Katalin: Szociometria, önismeret és a társadalmi viszonyok demokratizálása. II. Ergonómiai Nyári Akadémia előadása Nagykovácsón. 1979. jún. 25—30. Kézirat.

intézményeinek és szervezeteinek merev, kötött feltételei közepette el-
lentmondásoktól terhes küzdelmet jelent, melyhez hozzátartozik a ku-
darcok és vereségek elszenvedésének képessége is.

Az azonosság- és folytonosságélmény megőrzése és újratermelése ez
esetben a soron levő konfliktusok reális megoldáskereséséhez kötődik. Ez
a magatartás jellemezné a pszichológia embereszményét.

A társadalmi valóság azonban szűkmarkúnak bizonyul ezen a téren.
Elvileg ugyan lehetőség van e típus nélküli, vagyis önmagukat és körül-
ményeiket folytonosan megújító személyi magatartásformáknak a létre-
jöttére, hiszen a személyiség fejlődése — alakulásának lehetősége — nem
zárul le szükségképpen a felnőtté válással. Ha ez, a leíró lélektan meg-
figyelései szerint, az ifjúkor elmúltával gyakorlatilag mégis bekövetke-
zik, ennek nem lélektani, hanem kizárólag társadalmi okai vannak.
Nyilvánvalóvá válik ez számunkra, ha felismerjük, hogy a személyiség
fejlődésére, változására ott és akkor van lehetőség, ahol és amikor az
egyén számára lehetőség nyílik azoknak a latens és manifeszt társa-
dalmi viszonyoknak a megváltoztatására, amelyeket személyi kapcsolatok
és érzelmi-tudati viszonyok formájában közvetlenül megél. Következés-
képp nemcsak a gyermeki, családi közösségben van kitüntetett szerepe
az egyén viszonyformáló tevékenységének, hanem mindazon társadalmi
intézményekben és szervezetekben is, amelyekbe később munkája és a
munkája közben létesített kapcsolatai révén kerül. Gyakorlatilag azon-
ban a munkával járó státusz és szerepkör, valamint a felnőtt személy
érintkezési és mozgási formáit meghatározó intézmények és társadalmi
szolgáltatási rendszerek az életforma szempontjából olyan merev kötött-
ségeket, olyan objektív feltételeket jelentenek, amelyeken egyéni maga-
tartással nem sokat lehet változtatni. Tulajdonképpen tehát a szociális
rendszer merevsége, állandósága szűkíti le a személyiség viszonyformáló
tevékenységének lehetőségét, állandósítva számára egy életformát, és
megszünterve személyi változásának feltételeit.

Típusképződésről, karakterjegyekről, emberi lehetőségekről beszélve
fontos tisztán látnunk ezt az összefüggést, mert enélkül könnyen meg-
esik velünk, hogy az idealista pszichológia gondolati képződményeként
fantomokat kergetünk önmagunk jobb megismerése helyett.